

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

№4 дәріс

Тақырыбы:
Жасөспірімдердің
әлеуметсізденуіндегі формальды емес
криминогенді топтардың орны

Даму адам өміріндегі ең басты қасиеттердің бірі. Жеке тұлғаның физикалық, психикалық және әлеуметтік дамуы сыртқы және ішкі, әлеуметтік және табиғи факторлардың әсерінен жүзеге асырылады. Ол адамның белгілі бір даму кезеңінде белгілі бір қоғамға тән құндылықтарды, нормаларды, көзқарастарды, мінез-құлық үлгілерін игеру процесінде пайда болады.

Адамды тәрбиелеу процесінде оның дамуы жүреді, оның деңгейі кейін тәрбиеге әсер етеді, оны өзгертеді. Адамның бүкіл өмірінде тәрбие мен даму бірін-бірі қамтамасыз етеді. Баланың дамуы ата-ана қарым-қатынасында, жақын адамдарымен қарым-қатынаста достық пен сүйіспеншілікпен қамтамасыз етіледі. Білім мен өмірлік тәжірибені байытуда ата-анамен, үлкендермен қарым-қатынас жасаудың маңызы ерекше. Балада басқалармен қарым-қатынасқа деген қажеттілік қалыптасады, бұл оның жан-жақты дамуының маңызды көзіне айналады. Тұрмыстық және әлеуметтік орта да кері әсерін тигізуі мүмкін: отбасындағы маскүнемдік пен балағат сөздер, дөрекілік пен надандық, яғни, айналамызда болып жатқан барлық жағымсыз жағдайлар.

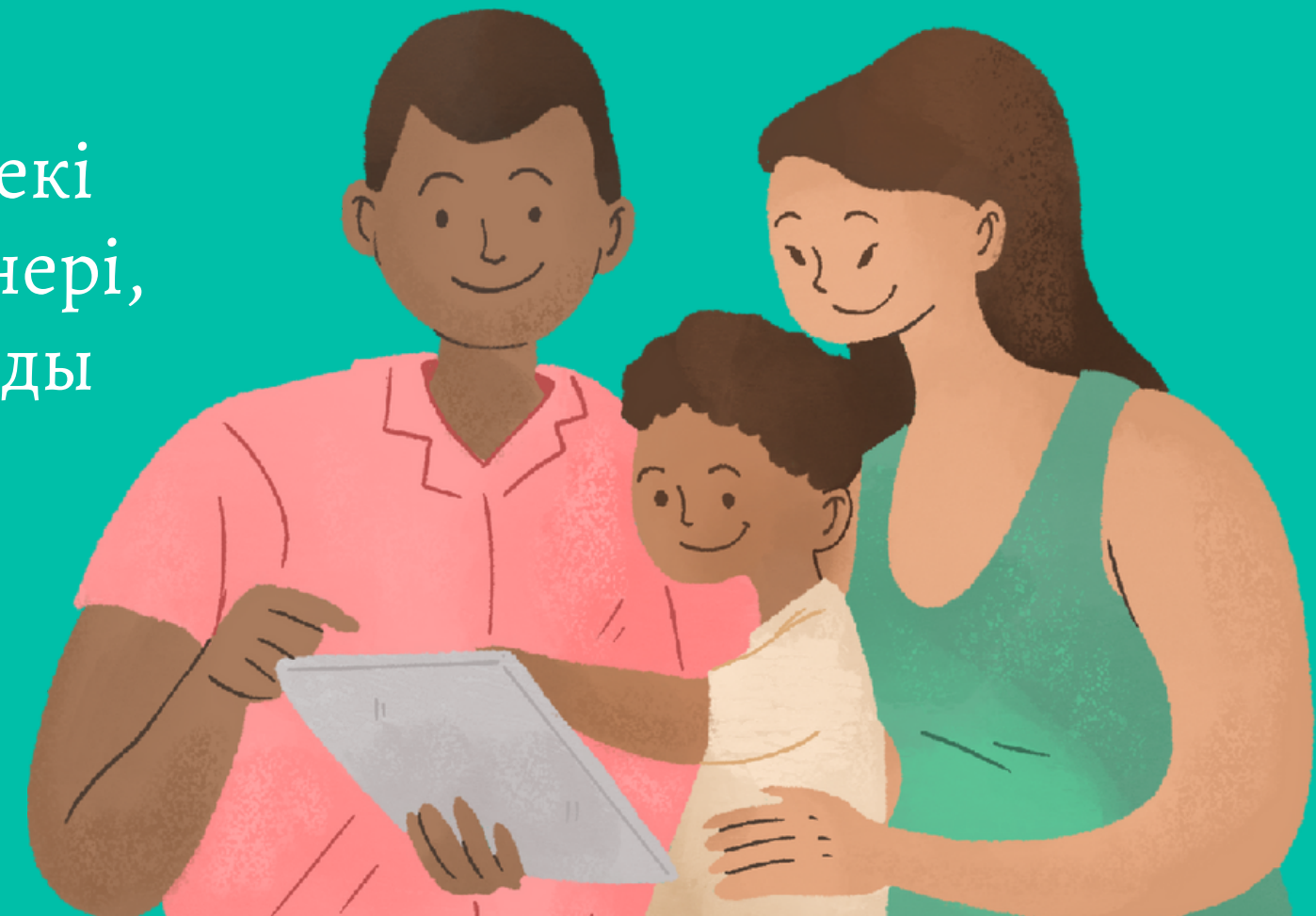

Тұлғаның қалыптасуына географиялық, әлеуметтік, мектеп, отбасы сияқты әр түрлі сыртқы жағдайлар әсер етеді. Мұғалімдер қоршаған ортаның әсері туралы айтқанда, ең алдымен, әлеуметтік және тұрмыстық ортаны білдіреді. Адамның қалыптасуы, дамуы үшін шешуші болып табылатын өмірінің алғашқы жылдары әдетте отбасында өтеді. Бала әдетте ол өсіп, дамып келе жатқан отбасының жеткілікті дәл көрінісі. Отбасы көбінесе оның мүдделері мен қажеттіліктерінің, көзқарастары мен құндылық бағдарларының ауқымын анықтайды. Табиғи бейімділіктерді дамыту үшін отбасы жағдайды, соның ішінде материалдық жағдайларды да қамтамасыз етеді. Жеке тұлғаның адамгершілік және әлеуметтік қасиеттері де отбасында қалыптасады.

Жасөспірім шақ – 12-14 жасқа дейінгі балалардың даму кезеңі. Оны кейде өтпелі шақ деп те атайды, өйткені дәл осы кезеңде балалардың физиологиясында да, психикасында да елеулі өзгерістер орын алады, оның нәтижесі балалық шақтан ересектікке өту. Жасөспірімдік кезең қиын, сыни кезең болып саналады. Мысалы, жасөспірімнің физикалық және психикалық өзгерістерінің ерекше жылдам қарқыны. Қысқа мерзімде жасөспірім физикалық, сыртқы, сондай-ақ психологиялық жағынан көп өзгереді. Жасөспірімдер өзін жаңа деңгейде бірден қабылдай алмайды. Сонымен қатар, өзін-өзі қабылдау жаңа имидждің қарқынды дамуы мен қалыптасуына байланысты да, құрбы-құрдастарының өзгеруі де әсерін тигізеді.

Бұл кезеңде эмоциялар да барынша айқын көрінеді. Үлкендерге еліктеушілік қасиет те пайда болады. Темекі шегу, карта ойнау, алкоголь сусындар ішу, сөйлеу мәнері, киім мен шаш та, косметика мен зергерлік бұйымдарды таңдауда да ересектерге еліктеп тұрады.

Л.Ф. Обухова психологиялық зерттеулерінде жасөспірім тұлғасының ерекшелігі психологиялық жаңа құрылымдардың түп тамыры, жеткіншек жаста қалыптасып қойған туындысы болып табылады. Өзіндік жеке тұлғасына деген қызығушылықтың күшейуі, сыншыл-дықтың көрінуі – бұлардың барлығы ерте жеткіншек жаста сақталады, бірақ, олар мәнді өзгерістерге ұшырап, саналы түрде бейнеленеді. Ең негізгі мәнді өзгеріс тұлғаның өзіндік дамуында болады. Оның айрықша ерекшелігі болып, өзіндік рефлексиясының күштілігі табылады. Яғни, өзін - өзі тануға, бағалауға, өз мүмкіншіліктері мен қабілеттіліктерін білуге талпынысы жатады. «Мен кімін?», «Мен қандаймын?», «Менің қабілеттерім қандай?», «Менің өмірлік идеалым қандай?», «Мен кім болғым келеді?» - міне осы сияқты сұрақтар жасөспірім жастағыларға өте қатты әсер етеді. .

Филип Роистың «Психология подросткового и юношеского возраста» -оқулығында: жасөспірімдердің өзінің уайым қайғылары ойлары, сезімдері мен қызығушылықтары, арман тілектері мен талпыныстары нақты зерттеу мен зейін салу мәніне айналады дейді. Бұл кезеңде оқушы өзінің ішкі әлемін енді ашады, субъективті уайымдарына «Өзіндік меніне» қызығушылық таныта бастайды. Өз тұлғасына қызығушылығына төмен жеткіншектерге қарағанда, жасөспірім-дердің өзін - өзі тануы, өзіндік сана – сезімі белсенді және өз тұлғасын өз өзіне бағындыруы туа бастайды.

Психолог В.А. Крутецкийдің бекітуі бойынша жасөспірімдердің жетілуі жеткіншектерге қарағанда жоғары деңгейде. Жеткіншектердің айқын сезімін сырттан қарағанда ересек адамдарға келеді. Оларға қарағанда жасөспірімдердің ортаны бөлек олардың басқаға ұқсамауы және құр-былыстарымен ересек адамдардың ара-сында ерекше болуы, әр түрлі бағытта өз - өзін көрсетуі және өзінің өзіндігін бекітуі тән.

Жасөспірім кезеңі жалпы тұлға болып дамуындағы маңызды фаза. Жасөспірімнің жеке басы дамуының аса маңызды факторы – оның өзінің ауқымды әлеуметтік белсенділігі. Ол белгілі бір үлгілер мен игіліктерді игеруге, үлкендермен және жолдастарымен, ақы-рында өзінің жеке басы мен өзінің болашағын және ниетін, мақсаты мен міндетін жүзеге асыру әрекеттерін жобалау бағытталады.

Жасөспірім» - сөзінің мағынасы ішкі дүниенің негізгі тенденциясының дамуын көрсетеді. Жасөспірім шаққа аяқ басқан баланың қалыптасуындағы түбегейлі өзгерістер сана – сезімнің дамуындағы сапалық өзгеріспен анықталады, осының арқасында бала мен ортаның арасындағы қатынас бұзылады. Жасөспірімнің жеке басындағы басты және діни тән жаңа құрылымын оның өзі туралы енді бала емеспін дейтін түсініктің пайда болуы орын алады. Ол өзін ересекпін деп сезіне бастайды, ересек болуға және өзіне жұрттың осылай деп қарауына ұмтылады .

Осы жастағы өзгешелік психолог А.Г. Ковалев биологиялық әсері туралы сұрақты ашып тастамай, соның ішінде психикалық сферадағы жыныстық жетілу жасөспірімнің эмоциялық қалпына беттеуін біз тұтас деп айтсақ, онда оның психикалық кескінін биологиялық фактор-мен анықтаймыз.

В.Г. Асеева бойынша мектеп жасындағы жетілу немесе басқа сөзбен айтқанда ерте жетілу - адамның туғаннан бастап физиологиялық, психологиялық және азаматтық ересектік жетілу кезеңі.

Мектеп оқушыларының өміріндегі ересектену (14 –15 жастан бастап 17–18 жас аралығында) өте құнды кезең. Осы жаста жасөспірімдердің мектептен оқу процесі аяқталады. Физиологиялық жетілуі баяулап, жыныстық оқдасы ерте жетіледі. Осының арқасында физиологиялық қызметі реттеледі және қан айналымы жақсарады т.с.с. Жасөспірімдердің даму кезеңінде қан тамырларының қан айналу жүйесі күшейіп, сол кезде жүрек ауруы, бас айналуы, қан қысымының көтерілуі жойылады.

Жасөспірімдердің ерте жетілу кезеңдерінде орталық жүйке жүйесі ересек адамдікімен теңеледі. Мидың салмағы мен көлемі және функционалды белсенділігі ересек адамдардың ойлауынан қарағанда айырмашылығы болмайды.

Сонымен қатар функционалды жетілу жалғасып, осы кезеңде мидың жетілуі ерекше морфологиялық және функционалды дамуымен анықталады.

Жасөспірім – барлық қатынас жағынан ересек адам деп қарастырады М.Ю. Красовицкий. Бірақ оларды толы-ғымен жетілген адам деп айта алмаймыз, сондай ақ нақты осы жасөспірім шақта тұлғаның әлеуметтік бейімделуі белсенді жүреді. Мектеп пен ата – аналардың жасөспірімдерді, жұмысқа, оқу – танымдық және қоғамдық – саяси іс - әрекеттерге, жанұя жағдайына, азаматтық борышты өтеуге тәрбиелеуде үлкен маңызды мәні жатыр. Рувинский Л.И., Хохлова С.И. еңбектерінде жасөспірім шақ - бұл қоғамдық жүйедегі көзқарасқа байланысты дүниетанымның бірінші элементі байқала бастайды, бірақ та әлемге деген көзқарасын толығымен пайымдай алмайды. Тек жасөспірімдерде фило-софиялық ойлау әрекетінің қанағаттануы мүмкін болса, пайда болады. Бұған арқау болатын түрткі - оқудағы білім, тәртіп пен информация, әдеби оқулықтар және сыртқы ортадан алатын көріністер мен үлкендермен қарым – қатынас.

Ш. Бюллер жасөспірімдік кезеңді фаза бойынша бөліп қарастырады. Негативті фаза пубертодты кезеңде басталады. Негативті кезеңге жеткіншектердің дамуын қоюға болады. Ал, позитивті фазада өмірге деген қызығушылықтың пайда болуы, адамға деген ыстық сезім, табиғатты түйсіну т.с.с болады. Бұл фазаны жасөспірімдерге қатысты деуге болады.

М.И. Шардаков бойынша жасөс-пірімдік кезең адамның тұрмыстық құндылықтары ретіндегі заттық дүниеге психологиялық тұрғыда тәуелді болып қалады. Жасөспірім осы өмірге ой жүгірте бастайды. Соның арқасында ол жасөспірімдік ортаға кіреді. Әр затпен дүниеге таңдау жасау арқылы жасөспірім тұтынушыға айналады. Өз иелігіне заттарды жинай отырып әр – түрлі құндылықтарды жинайды. Олар ақыл – ой, адамгершілік әлеуметтік жағынан есейеді.

Ст. Холл ең алғаш бірнеше негізгі қарама – қайшылықтарды бөліп көрсете отырып, жасөспірім мінезіндегі амбиваленттілік пен пародаксальдылықты сипаттаған. Жасөспірімдерде шектен тыс белсенділік - аяқ шалысқа шектен тыс көңілділік - уайым, өзіне сенімділік - ұялшақтық пен қорқыныш жоғары деңгейдегі адамгершілік талпыныстарының күрт төмендеуі ашық қарым – қатынастық, өте нәзік сезімталдық апатияға, өткір құштарлық – бірбеткейлікке оқуға деген ынта белгісіздікке, бақылау мен әуестілік сияқты талқылаулар болады. Ол бұл кезеңді «Боран мен тегеурін» кезең деп атайды. Ст. Холл жасөспірім кезеңнің мазмұнын «өзіндік сана – сезім» кризисі деп сипаттайды. Тек осыны басынан өткеріп ғана жеке даралы сезіміне ие болады. Келесі жасөспірім шақты зерттеуші неміс философы мен психологы Э. Шпрангер болды. Ол 1924 жылы жасөспірім кезең психологиясы деген еңбекті басылымға берді. Ол еңбегі бүгінге дейін қолданылып келеді. Э. Шпрангер жасөспірім кезеңін толық қарастыра отырып, жас кезеңді қыз балаларды 13 –19 жас, ұл балаларды 14 – 21 жас деп қарастырды. Ол тәуелділік - еркіндік мазмұны болып табылатын «кризиспен» сипатталады.

Э. Шпрангер жасөспірім кезеңнің мәдени – психологиялық концепциясын жасады. Э. Шпрангер бойынша жасөс-пірімдік кезең мәдениет деңгейіне өсу жасы. Ол психикалық даму жеке даралық психиканың осы дәуірде объективті және нормативті рухқа өсуі деп жазады.

Ст. Холл, Э. Шпрангер айтқан тұжырымдарын талқылай келе, жасөс-пірімдердің даму деңгейінің үш типін бөліп көрсетеді:

- 1) Өткір ашулы кризистік уақытпен сипатталады. Ол қайта дүниеге келген адамдай уайым – қайғыға түседі, түп тамырында оның жаңа өзіндік «мені» пайда болады.
- 2) Өте баяу, ақырын, жайбасар тұлға. Жасөспірім ересектік өмірге өзінің жеке тұлғасында ешқандай өзгеріс енгізбей аяң басумен сипатталады.
- 3) Жасөспірім белсенді және саналы түрде өзін тәрбиелейді, өзін - өзі қалыптастырады. Өзінің ерік – жігерінің күшімен ішкі кризистерімен мазасыздығын жеңеді, бұл өзіндік бақылау мен өзіндік мінез-құлқы жоғары деңгейдегі адамға тән. Бұл жастағы ең басты жаңа құрылым - Э. Шпрангер бойынша, «өзіндік менінің» ашылуы рефлексияның пайда болуы; өзінің жеке даралығы саналы түрде түсінуі, тұлғаның өзіндік анықталуы.

Тұлғаның психиканы дамуының әлеуметтік жағдайда байланысты өзгеруі. Левин теориясына түзеу жасаған англиялық психолог Д. Бомберам айтуынша жалпы “Био” және социогенетикалық тұрғыда жасөс-пірімдерді ең басты психикалық факторлар әсерінен дамуын қарасырады. Д. Бамберам осы екеуінің арасындағы психогенетиканы жазады; ең алдымен психикалық даму процесін алдына қояды, бұдан үш ағымды бөліп көрсетуге болады.

1) Эмоция мен мінез-құлық, жүріс-тұрыс жайлы ол психодинамикалық концепция деп атады.

2) Интеллектуалдық және таным қабілеттеріне байланысты-“когнетивті” яғни танымдық немесе “когнетивті-генетикалық” болып бөлінеді.

3) Тұлғаның біртұтастай дамуына “персонологиялық”- яғни персоналды деп соңында бөлінеді.

Қазіргі заманда жасөспірім психодинамикалық теорияның басталуы өкілі танымал американ психологы Э. Эриксон философия-методологиялық ұстамын Фрейдтік психоанализ дамуының жалғасын жасаған. З. Фрейд ойынша дамудың ең негізгі қозғалыс күші тұлғаның биологиялық жыныстың қызығушылығы (либидо) дәлірек айтқанда психосексуалды қақтығыстың тууы. Біріқта Эриксон белгілі мөлшерде биология мен поксексуалдықтан ауытқыды. Эриксон барлық өмір циклін сегіз фазаға бөліп көрсетті. Оның әрқайсысы болашақта дамудың қолайлы, қолайсыз жағын шешетін ерекшелік. Сонымен жасөспірім шақта адам өзінің өмір сүруіндегі мәнділікті іздейді, өзінің біртұтастылығын игеруге талпы-нады, басқалар арасында өз орнын табуға тырысады.

Назарларыңызға рахмет!

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Возрастная и педагогическая психология // Под. ред. А.В. Петровского. - М., 1986.
2. Грэйс Крайг. Психология развития. - СПб., 2000
3. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. М., 1999.
4. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. - М., 1999.

